

*Грудініна Н. Д.**

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ АПАРАТ НАУКОВОЇ ПУБЛІКАЦІЇ

У статті представлено результати дослідження означеної теми на основі аналізу публікацій вітчизняної та зарубіжної літератури, пов'язаних з бібліографічним оформленням використаних джерел до наукових праць. Обґрунтовано актуальність і недостатню розробленість питання бібліографічного оформлення наукових праць на сучасному етапі. Окреслені основні підходи щодо ліквідування «білих плям» у загальній проблемі складання прикнижкових й пристатейних списків використаних джерел.

Однією з важливих характеристик якості наукової публікації є її бібліографічний апарат – бібліографічні посилання та прикнижкові й пристатейні списки. Завдання бібліографічного апарату видання – ознайомити читача з джерелами цитат, заповичень і дати йому можливість знайти документи, що розглядаються в тексті; проінформувати про літературну базу написаного, допомогти у виборі літератури за темою дослідження, повідомити про публікації на аналогічні теми, дати можливість автору стиснути виклад, пославшись на дослідження, де висвітлюванні ним питання розглянуто повніше, докладніше або з іншого погляду.

Бібліографічні відомості в документах мають також наукометричне значення. Актуальність і значення окремої публікації не можуть бути визначені без урахування кількісної динаміки бібліографічних посилань на неї в подальших наукових дослідженнях. З одного боку, бібліографічні відомості є невід'ємною частиною довідкового апарату документа. Вони нерозривно пов'язані з конкретними фрагментами тексту документа, тому дають можливість визначити джерелознавчу базу дослідження, показати зв'язок нової публікації з попередніми, скласти уявлення про наукові позиції автора, перевірити достовірність наведених даних, розкрити пріоритет і наукову цінність здобутих результатів, захистити авторські права, боротися з плагіатом. З другого боку, бібліографічні відомості – це важливе джерело бібліографічної інформації за темою дослідження, тому представлені у вигляді прикнижкових або пристатейних списків літератури можуть бути використані як самостійні тематичні бібліографічні посібники. Крім того, такий апарат певною мірою є виявом наукової етики і культурою наукової практики. Бібліографічні посилання та списки як обов'язкову складову наукових публікацій широко використовують і в інших видах видань, а також застосовуються в інформаційному забезпеченні наукових досліджень, у навчальній і виробничій діяльності, самоосвіті та бібліотечному обслуговуванні.

В Україні сьогодні існує чимало публікацій, присвячених бібліографічному описуванню різних видів документів, але біб-

* © Грудініна Н. Д.

ліографування в них розглянуто переважно в контексті каталогізації. Бібліографічному оформленню наукових праць, зокрема складанню прикнижкових і пристатейних списків літератури й бібліографічним посиланням, приділялося значно менше уваги. Найбільший внесок у розроблення цієї проблеми свого часу зробили Ю. В. Альберт [1; 2], І. Я. Госін [2], Г. П. Калініна [10], А. Е. Мільчін [2], Н. А. Нікіфоровська, М. С. Тимошик, М. І. Женченко [8; 9], О. М. Збанацька та ін. Сучасних ґрунтовних вітчизняних досліджень з цього питання, крім праці М. І. Женченко [9] мною виявлено не було. Публікації, в яких наведено приклади оформлення бібліографічних записів, підготовлені фахівцями бібліотек, окремими дослідниками і навіть Вищою атестаційною комісією України, на жаль, містять прикрі помилки, що дезорієнтують авторів. Докладний аналіз помилок, що трапляються в оформленні наукових публікацій, також зроблено М. І. Женченко [9]. Зокрема, автором зазначено, що дещо упереджене ставлення до вимог чинного стандарту частково пов'язано з тим, що ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 не містить прямих указівок щодо поширення цього стандарту на оформлення бібліографічних посилань, які регламентує міжнародний стандарт ISO 690:2010 «Інформація та документація. Керівництво з бібліографічних посилань та цитування інформаційних ресурсів». У Росії нормативним документом, який визначає загальні вимоги і правила складання бібліографічного посилання є ГОСТ Р 7.0.5-2008 «Бібліографічні посилання. Загальні вимоги та правила складання», але в Україні цей документ не має чинності, а відповідний національний стандарт відсутній. Разом з тим у ДСТУ 7152:2010 «Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» [5] прямо зазначено, що бібліографічний опис у бібліографічних посиланнях, розміщених у примітках, складають згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1. Таким чином, у вітчизняних наукових, навчальних, бібліографічних, редакційно-видавничих та інших установах і організаціях для оформлення прикнижкових і пристатейних списків і бібліографічних посилань слід використовувати відповідні стандарти [5–8].

Складанню бібліографічних записів різних видів документів, зокрема і в списках джерел до наукових праць, присвячено низку публікацій, провідне місце серед яких посідають методичні рекомендації: «Упровадження в практику роботи бібліотек освітянської галузі ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» та ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Бібліографічний запис. Заголовки. Загальні вимоги та правила складання», підготовлені фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [11; 13]. Проте, незважаючи на активне впровадження нового стандарту, більшість авторів продовжують оформлювати наукові праці за старими правилами, ігноруючи вимоги чинних стандартів або просто не знаючи про їх існування.

Уніфікація бібліографічних описів означає здійснення на

практиці однієї з основних вимог, які до них висувають, зокрема вимоги одноманітності, що означає впорядкування записів, сформованих у межах одного списку, покажчика, каталогу. Сьогодні ця проблема набуває особливої актуальності у зв'язку із збільшенням обсягу публікацій, упровадженням у бібліотечно-бібліографічні та видавничі процеси інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), створенням електронних каталогів (ЕК) і баз даних (БД), здійсненням обміну бібліографічною інформацією не тільки в країні, а й за її межами, визначення індексу наукового цитування тощо. Незважаючи на наявність стандартів, що врегульовують правила бібліографування документів, редакційно-видавничої підготовки, поліграфічного або електронного виконання різних видів видань, до цього часу зберігається різнобій в описах, що вміщуються в покажчики і списки літератури, нерідко навіть у межах одного покажчика або списку не витримується уніфікація записів. Цей різнобій і значна кількість помилок у записах, зумовлена недбалістю укладачів, призводять до ускладнень у роботі як бібліографів і бібліотекарів, так і читачів.

Актуальність і недостатня розробленість цієї важливої проблеми зумовили вибір теми статті, *метою якої є висвітлення питання бібліографічного оформлення наукових праць на сучасному етапі та основних підходів до ліквідування «білих плям» у загальній проблемі складання прикнижкових і пристатейних списків використаних джерел.*

Бібліографічний список використаної літератури (джерел) є важливою складовою будь-якої науково-дослідної праці, культура якої передбачає й культуру її бібліографічного апарату, зокрема прикнижкового або пристатейного бібліографічного списку. Бібліографічний список відображає самостійну творчу роботу її автора і тому дає змогу оцінити ступінь фундаментальності проведеного дослідження.

Список використаної літератури (джерел) – це тематично дібраний систематизований перелік бібліографічних відомостей використаної, цитованої або рекомендованої літератури, що пов'язана з основним текстом документа цифровими порядковими номерами. Він є реєстром використаних джерел за темою дослідження в найширшому значенні, який дає змогу авторові документально підтвердити достовірність і точність цитованих матеріалів (таблиць, ілюстрацій, фактів, текстів пам'яток і документів), характеризує ступінь вивченості конкретної проблеми автором, представляє самостійну цінність як довідково-пошуковий апарат для інших дослідників.

Складання бібліографічного списку є досить тривалим процесом, що починається з моменту визначення теми наукової публікації. Він полягає у виявленні й ретельному доборі документів, які згодом включають до списку, раціональному їх розташуванні, визначенні форми зв'язку джерел зі списку з текстом твору, забезпеченні повноти й достовірності бібліогра-

фічних джерел, а також дотриманні вимог стандартів, інших нормативних і методичних документів, наявності пояснень, приміток тощо. Для бібліографічних списків також важливими є чіткість і виразність їх редакційно-технічного оформлення й поліграфічного виконання.

Вважається, що вивчення джерел інформації з обраної теми слід починати із загальних робіт, щоб мати уявлення щодо основних питань, близьких до теми дослідження, а потім вести пошук нових видань спеціальної літератури. Для цього на першому етапі дослідники намагаються охопити якомога більше джерел, а потім поступово «відсіювати» зайві. Однак продуктивнішою є методика, за якою від самого початку роботи свідомо обмежують коло джерел, а вивчення починають саме з тих, які безпосередньо відносяться до теми наукового дослідження. Як показує досвід, надмірне коло джерел інформації може гальмувати вивчення конкретної наукової проблеми. У процесі опрацювання джерел рекомендується використовувати лише наукові факти. Бажано добирати найавторитетніші джерела, що містять останні дані, і точно зазначати джерело інформації. Звернення до праць певного вченого, автора, письменника широко застосовується в текстах наукових, науково-навчальних і навчальних праць, тому не слід обмежуватися лише цитованою літературою, а включати в список всі матеріали, що були прочитані, переглянуті, проаналізовані. Бажано виявляти джерела якомога повніше, адже бібліографічний список до наукової праці є підсумком вивчення проблеми і передумовою подальших наукових досліджень

Головну допомогу в пошуку необхідної літератури надають бібліотечні каталоги та картотеки. В першу чергу науковець чи студент працює з довідково-бібліографічним апаратом наукових бібліотек. Слід пам'ятати і проте, що на сайтах провідних бібліотек України та зарубіжжя представлені електронні каталоги, які відображають їх фонди. Робота з ними дає можливість значно розширити коло виявлених джерел до вибраної теми наукової праці. Допомогу в пошуку літератури нададуть також довідкові видання, бібліографічні покажчики, реферативні журнали.

Результатом роботи з каталогами, картотеками, довідковими, бібліографічними та реферативними виданнями стане в нагоді особиста абеткова картотека, яка містить картки з бібліографічними записами видань, що мають відношення до теми наукового дослідження. Картотека може бути картковою або електронною. При ознайомленні з кожним джерелом бібліографічні дані перевіряються і уточнюються.

Прикнижкові й пристатейні списки були б ще ефективнішими, якби їх складали на більш якісному рівні й використовували стандартизовані бібліографічні записи. Це давало б можливість застосовувати ці списки в довідкових апаратах різних інформаційних установ і бібліотек, вводити в бази даних

автоматизованих інформаційно-пошукових систем (АІПС) без додаткових перевірок точності зазначених відомостей. На жаль, бібліографічні посилання та списки часто бувають неточними, різняться за повнотою бібліографічних відомостей, послідовністю й формою їх наведення.

Не буде перебільшенням сказати, що надзвичайно важко знайти таке наукове або науково-популярне видання, в якому всі бібліографічні записи були б складені правильно й одноманітно. На жаль, автори зазвичай мало зважають на якість бібліографічних записів, а рецензенти наукових публікацій звертають увагу лише на основний зміст, незважаючи на довідково-бібліографічний апарат. А ось рецензент за списком літератури мав би скласти уявлення про наукові позиції автора за такими критеріями:

- наскільки відповідально автор поставився до завдання;
- уміння правильно добирати матеріал до питання;
- здатність мислити аналітично;
- уміння складати список літератури, тобто грамотно оформлювати опрацьовані джерела.

При оформленні списку до наукової роботи необхідно дотримуватися основних правил бібліографічних відомостей, закріпленими до вимог державних стандартів. Разом з тим у ДСТУ 7152:2010 «Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» прямо зазначено, що бібліографічний опис у бібліографічних посиланнях, уміщених у примітках, складають згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 [6]. Таким чином, у вітчизняних наукових, навчальних, бібліографічних, редакційно-видавничих та інших установах і організаціях для оформлення прикнижкових/прістатейних списків і бібліографічних посилань слід використовувати стандарти, названі вище.

Недостатня розробленість цього важливого питання зумовила вибір теми дослідження, результатом якого стали методичні рекомендації «Бібліографічне оформлення наукових робіт», підготовлені фахівцями відділу наукового опрацювання документів і організації каталогів Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського.

Укладачі посібника ставили перед собою мету: сприяти підвищенню компетентності й умінь авторів з добору й аналізування джерельної бази дослідження; уніфікувати бібліографічне описування документів різних видів; полегшити авторам роботу зі стандартами та іншими нормативними і методичними документами для бібліографічного оформлення їхніх публікацій.

Завдання цього посібника – у зручній формі подати відомості про те, як потрібно оформляти бібліографічні відомості в небібліографічних виданнях, як укладати списки використаних джерел у дисертаціях й інших наукових, науково-виробничих, науково-практичних, науково-популярних, навчальних виданнях, а також списки опублікованих робіт в авторефератах дисертацій, що мають відповідати вимогам чинних

в Україні стандартів.

У посібнику подано правила бібліографічного описування документів, наведено типові приклади оформлення бібліографічних записів різних видів документів, їхніх складових частин, а також груп документів з дотриманням вимог стандартів, чинних в Україні за станом на 1 вересня 2014 р. Викладено особливості основних видів прикнижкових і пристатейних списків, наведено рекомендації з їх наповнення й структури, висвітлено взаємозв'язки з основним текстом видання, що передбачає ефективніше використання списків як бібліографічних посібників за темою дослідження. Це завдання, що виникає під час складання прикнижкових і пристатейних списків, не завжди береться до уваги авторами й редакційно-видавничими працівниками. Розглянуто особливості оформлення й застосування внутрішньотекстових, підрядкових і затекстових бібліографічних посилань, прийоми скорочення повторних посилань, різницю в призначенні й функціях між списками літератури й посиланнями.

Рекомендації щодо складання й оформлення прикнижкових і пристатейних списків літератури в наукових виданнях з численними прикладами бібліографічного опису різних видів документів наведено в цьому джерелі. Бібліографічний опис окремих видів видань, вміщених у списку літератури цього посібника, можна використати як зразок.

Теоретичну частину посібника ілюстровано великою кількістю прикладів, що дасть змогу використати їх як зразки на відповідних етапах підготовки публікацій. Це допоможе скласти бібліографічні записи документів, вибрати форму й оформити список джерел до наукової роботи, правильно застосувати цитати і зробити посилання по тексту, відредагувати бібліографічні списки; уможливить дотримання таких важливих вимог, як фактична достовірність і точність бібліографічних відомостей, їхня уніфікація.

Наприкінці посібника наведено основні терміни й визначення за темою дослідження з посиланнями на стандарти, з яких вони запозичені. Переклади з російськомовних стандартів подано в авторській редакції.

Методичні рекомендації будуть корисними науковцям, аспірантам, здобувачам наукових ступенів, викладачам, студентам, редакторам видавництва, а також усім, хто займається науковою, педагогічною, науково-методичною й редакційно-видавничою діяльністю під час підготовки монографій, дисертацій, наукових статей, студентських рефератів, курсових, дипломних, кваліфікаційних робіт тощо, які обов'язково мають супроводжувати бібліографічні списки. Основну увагу зосереджено на розкритті тих питань, які можуть виникнути в авторів і працівників видавництв (видавничих організацій), але відповіді на які важко знайти.

Посібник не призначено для укладання окремих бібліогра-

фічних видань, а також самостійних бібліографічних покажчиків, розміщених у книгах і журналах, і не пов'язаних із текстом інших публікацій. Більшості авторів небібліографічних видань, на яких, власне, і розраховано цей посібник, не потрібні рекомендації з тих питань, які можуть цікавити лише фахівців, оскільки вони розв'язують складніші завдання, що вимагають професійної підготовки і для цього існують спеціальні видання.

Таким чином, у процесі дослідження з'ясовано, що в усьому світі до списку використаних джерел висувають високі вимоги, оскільки бібліографічні відомості в документах мають наукометричне значення. Актуальність і важливість окремої публікації не може бути визначено без урахування кількісної динаміки бібліографічних посилань на неї в наступних наукових дослідженнях.

Дослідження інформаційних джерел і складання бібліографічних списків – це важлива складова процесу написання наукової праці. Стаття з представницьким списком літератури демонструє професійний світогляд і якісний рівень досліджень її авторів. Узагальнення результатів дослідження дає підстави для формулювання певних висновків, що проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми підготовки до складання прикнижкових і пристатейних списків літератури. Подальшого вивчення потребують чинники накопичення певного досвіду з розв'язання цієї проблеми. Узагальнення результатів дослідження дає підстави для формулювання певних висновків, зокрема про те, що, що більшість описаних проблем виникло через несвоєчасність розроблення й упровадження відповідних вітчизняних стандартів та їх застосування в процесі бібліографічного оформлення наукових праць.

Література:

1. Альберт Ю. В. Списки литературы в научных изданиях : Составление и оформление / Ю. В. Альберт; [отв. ред. И. Я. Госин]. – Киев : Наук. думка, 1988. – 151, [1] с. – Библиогр.: с. 128.
2. Библиографические сведения в изданиях : справ.-метод. пособие для издательских работников и авторов / И. Я. Госин, М. Н. Смирнова, Л. Е. Черняк [и др.]; под общ. ред. А. Э. Мильчина; [рук. авт. кол. И. Я. Госин]. – Москва : Книга, 1981. – 192 с. – Библиогр.: с. 191–192.
3. Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2011. – № 9–10. – С. 2–6.
4. ДСТУ 3582-97 Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила. – Чин. від 1997–07–04. – Київ : Держстандарт України, 1998. – 26 с. – (Державний стандарт України).
5. ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. Уведено вперше (зі скасуванням в Україні ГОСТ 7.5-88). – Чинний від 2010–10–01. – Київ : Держстандарт України, 2010. – IV, 13 с. – (Національний стандарт України).

6. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1–2003, IDT). – Чин. від 2007–07–01. – Київ : Держстандарт України, 2007. – 58 с.
7. ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 (ГОСТ 7.80–2000, IDT). Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання. – Вперше; чинний з 1.04.08. – Київ : Держстандарт України, 2008. – 16 с. – (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).
8. Женченко М. І. Оформлення публікацій у наукових журналах і збірниках: вимоги стандартів та видавничі реалії (на прикладі наукових видань НАН України / М. І. Женченко // Наука України у світовому інформаційному просторі : зб. ст. – Вип. 5. – Київ : Академперіодика, 2011. – С. 125–137.
9. Женченко М. І. Складання та оформлення бібліографічних записів у списках літератури до наукових робіт : навч.-метод. посіб. / Марина Женченко; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – 4-те вид., допов. – Київ : Жнець, 2013. – 63 с. : табл. – Бібліогр.: с. 54–55.
10. Калинина Г. П. Библиографический аппарат курсовых, дипломных работ и диссертаций / Г. П. Калинина // Библиография. – 2012. – № 1. – С. 50–55.
11. Лобановська І. Г. Новий стандарт на бібліографічне описування документів / І. Г. Лобановська, О. Г. Помчалова // Шк. 6-ка плюс. – 2004. – №21/22 (33/34), листоп. – С.2–5.
12. Методичні рекомендації щодо складання списку використаної літератури / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова», НТУУ «Київ. політех. ін-т», Наук.-техн. б-ка ім. Г. І. Денисенка; [уклад.: Мельник Н. А., Устіннікова О. М.]. – Київ : [б. в.], 2010. – 23 с.
13. Упровадження в практику роботи бібліотек освітянської галузі ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» та ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання» : практич. посіб. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [уклад.: І. Г. Лобановська, О. Г. Помчалова, І. С. Хибник; наук. ред. І. Г. Лобановська]. – Київ, 2010. – 95 с. – (Шк. 6-ка плюс; № 15/16 (171/172), серпень 2010; (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек»; Вип. 6).